

Enrico Cavada, Marcus Zagermann (ur.): *Alpine Festungen 400–1000. Chronologie, Räume und Funktionen, Netzwerke, Interpretationen / Fortezze Alpine (secoli V–X). Cronologia, spazi e funzioni, sistemi, interpretazioni. Akten des Kolloquiums in München am 13. und 14. September 2018*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 68, München 2020. ISBN 978-3-406-10769-6. 744 strani, 297 slik, 21 preglednic, 8 tabel.

Zbornik *Alpine Festungen 400–1000* prinaša prispevke z istoimenskega simpozija, ki je potekal v Münchnu 13. in 14. septembra 2018. V zborniku je zbranih 28 člankov o višinskih naselbinah in utrdbah v širšem alpskem prostoru med 4./5. in 9./10. stoletjem, prispevki so razvrščeni tematsko. Prvi del zavzemajo predvsem regionalne študije ter opisi podobnosti, razlik in povezav med različnimi najdišči. Članki v drugem delu predstavljajo nova najdišča ali pa nove ugotovitve o nekaterih že znanih najdiščih, osredotočijo se na topografijo, arhitekturo, gradbene tehnike in ureditev naselbin. Tretji del zbornika se ukvarja z ekonomskimi, teritorialnimi in družbenimi odnosi ter se loteva kompleksnih vprašanj o prebivalcih višinskih naselbin in njihovem vsakdanjem življenju. Pri tem izstopa izrazito interdisciplinarna analiza najdišča Monte San Martino (Lomaso) v Italiji, ki je potekala v okviru projekta pod vodstvom obeh urednikov zbornika in je obravnavana v več člankih.

Dva prispevka s konference nista objavljena v tem zborniku, in sicer obravnava najdišča Caričin grad (Šturalc, Srbija) Anne Elene Reuter ter prispevek Michaele Binder in Corine Knipper o skeletih z grobišča na višinski naselbini Hemmaberg/Sv. Hema (avstrijska Koroška), je pa nasprotno dodan članek Elise Possenti in Daniela Boaretta o skupku kovinskih najdb z najdišča Tisens/Tesimo-S. Ippolito (Južna Tirolska).

V prvem prispevku Luca Villa povzame novejšo literaturo o obrambnem sistemu *tractus Italiae circa Alpes* in predstavi stanje raziskav poznoantičnih utrdb v alpskem loku, pri čemer se osredotoči na kronologijo 5. stoletja. Ugotavlja, da prva faza utrdb sistema *tractus* nima neposredne povezave s *castra* s konca 5. in 6. stoletja – ta postanejo glavne točke nove poselitve in prevzamejo številne funkcije, ki so jih prej imela urbana središča.

Paolo de Vingo predstavi pomembna poznoantična najdišča na območju Zahodnih Alp. Oriše zgodovinske razmere, ki so privedle do nastanka utrdb na višjih legah in drugih oblik preobrazbe prostora, ki se kažejo v opustitvi ali stagnaciji številnih mest ter korenitih spremembah na podeželju. Preobrazbe se kažejo v spreminjanju namembnosti javnih stavb s povečanjem pomena religioznega nasproti civilnemu, medtem ko se podeželske vile pogosto spremenijo v vasi ali celo v grobišča.

Mauro Cortelazzo in Gabriele Sartorio predstavita poznoantične in zgodnjerednjeveške višinske naselbine v dolini Aoste. Najdišča imajo naravno dobro zavarovano lego, ki jo pogosto dopolnjujejo utrdbeni elementi, poleg tega ležijo na strateških lokacijah, s katerih so naselbine lahko nadzorovale pomembne povezave v okolici. Gre za vojaško, politično in religiozno pomembne točke v prostoru.

Fulvia Butti, Marco Biraghi in Clelia Orsenigo pišejo o številnih utrdbah v okolici jezera Como, katerih namen je

bil varovanje Milana, okrepitev lokacij ob vodnih telesih pa je omogočila hitre premike vojske. Avtorji posvetijo posebno pozornost mestu Como in njegovim utrdbenim elementom. Večinoma ni jasno, kdo je spodbudil nastanek utrjenih naselbin, za najdišče Laino pa na podlagi epigrafskega vira vemo, da je šlo za milanskega naddiakona.

Enrico Cirelli piše o gradovih Rontana in Ceparano (Brisighella, Ravenna), kjer so izkopavanja razkrila prvo fazo utrditve v 6. in 7. stoletju. Utrdbi sta bili namenjeni varovanju ravenskega eksarhata pred vdori Langobardov, pozneje pa sta služili nadzoru nad prebivalstvom in kmetijskimi surovinami. V 10. st. sta tam stali leseni, v 11. in 12. stoletju pa kamniti utrdbi. V prihodnje bodo izkopavanja potekala tudi na sorodnih lokacijah v neposredni bližini.

Tina Milavec predstavi nove raziskave in objave na področju višinskih naselbin v Sloveniji, od pregledne objave stanja raziskav Slavka Ciglenceškega v predhodnem sorodnem kolokviju o višinskih utrdbah. Napredek prepozna v razumevanju mikroregije najdišč, njihove vpetosti v trgovino, uporabe v zgodnjem srednjem veku, pri spoznavanju odnosa med višinskimi naselbinami in nekaterimi na novo odkritimi nižinskimi najdišči. Avtorica izpostavi neustreznost tipokronologij kot eno izmed ovir pri naših raziskavah, saj te ostajajo zamejene preveč široko.

Daša Pavlovič na primeru nove najdišče Nova tabla pri Murski Soboti v Prekmurju in Cerklje ob Krki na Dolenjskem predstavi argumente za možno navzočnost Slovanov na območju današnje Slovenije že v 5. ali prvi polovici 6. stoletja. Na to poleg pisnih virov nakazujejo tudi lingvistične podobnosti med Prekmurjem ter nekaterimi ruskimi in bolgarskimi dialekti, zgodnje radiokarbonske datacije oglja iz jam, najzgodnejše oblike praške keramike ter prisotnost rimske vrste goveda, ki so jo Slovani lahko pridobili le od staroselskega prebivalstva, saj je zgodnjerednjeveško govedo manjše.

Krešimir Filipec, Orsolya Heinrich-Tamáská in Marina Šimek podajajo nove ugotovitve o trenutno slabo poznanih poznoantičnih višinskih naselbinah v Panoniji. Avtorji se posvetijo najdiščem Lonja-Gradišče, Lobar-Majka Božja Gorca (Hrvaška) in Velem-Szent Vid (Madžarska), ki kažejo veliko sorodnosti s tovrstnimi najdišči v Alpah in na Balkanu. Povezujejo jih datacija, strateška lega ter obstoj obzidja in cerkve, opaziti pa je odsotnost obrambnih stolpov in cistern.

Notburga Wahlmüller, Daniela Festi, Werner Kofler in Klaus Oeggl pišejo o rezultatih pelodnih in radiokarbonskih analiz ter analiz oglja iz nekdanjega jezera Lomasona in iz močvirja Fiave (20 km severno od Gardskega jezera). Te so prvič omogočile rekonstrukcijo lokalne in regionalne vegetacije ter rabe tal v širši regiji Trentina vse od železne dobe. V okolici, kjer je bilo tudi pomembno najdišče San Martino (Lomaso), se od 4. stoletja kaže povečan vpliv človeka. Od ohladitve v 6. stoletju so ljudje gojili več rži, največ antropogenih aktivnosti pa so ugotovili v 7. in 8. stoletju.

Najdišče Burgbichl pri Irschnu ob Dravi je predstavljeno v članku Barbare Kainrath, Geralda Grabherra in Christiana Gugla. Izkopavanja so v zadnjih letih razkrila poznoantično naselbino z obzidjem in več objekti, med katerimi so bivalne stavbe in cisterna. Odkrili so tudi cerkev, v njej pa marmorne stebričke v prezbitერიju in prag na prehodu v narteks. Avtorji poudarijo, da je v alpskem

prostoru uporaba marmorja v cerkvah znak razkošja in je večinoma omejena na mesta in škofije.

Prispevek Johannesa Pölla govori o novoodkriti višinski naselbini ob najdišču Burg Thaur/Romedibichl na Tirolskem. V letih 2016 in 2017 so bili odkriti ostanke več poznoantičnih objektov, med njimi tudi stavbe z lesenimi tlemi, ki so se ohranila kot plast žganine. Iz te prihaja večina najdb, med njimi zlati Teoderikov tremis, datiran v pozno 5. st. Radiokarbonske datacije so nastanek naselbine umestile v 4. ali 5. st. V bližini najdišča stoji še zgodnjekrščanski objekt, ob katerem so bili odkriti pokopi iz obdobja od 5. do 7. stoletja.

Elias Flatscher, Harald Stadler in Elisabeth Waldhart v članku opišejo bližnje najdišče Kiechelberg pri Thauru (Tirolska). Tam je bila odkrita z obzidjem obdana utrdba iz zgodnjega in visokega srednjega veka, ki je bila v 11. stoletju opuščena, a drugače od številnih drugih utrdb pozneje ni bila poseljena. Ta odsotnost poznejših gradbenih posegov ponuja nove možnosti za preučevanje zgodnjih faz gradov.

Irmtraut Heitmeier predstavi metodologijo spoznavanja poselitve grajskega hriba pred nastankom gradu Tirol (Južna Tirolska). Pri tem izhaja iz zgodovinskih virov o okolici gradu, ki jih umešča v prostorski kontekst, pa tudi iz analogij in analize politične organizacije v regiji. Avtorica predvidi obstoj civilnega središča v pozni antiki, samostana v zgodnjem srednjem veku in nato gradu vsaj od 12. stoletja.

Prispevek Aloisa Stuppnerja ponudi argumente, da naj bi bila višinska naselbina St. Georg-Büchel (Versein, Južna Tirolska) lokacija utrdbe *Maletum*, o kateri Pavel Diakon poroča, da je bila leta 590 porušena v vojni Langobardov proti Frankom in Bizantincom. Odkrita je bila Romanom pripisana naselbina, poseljena med 4. in 7. st., nato pa naj bi se zaradi bavarskih priseljencev romansko prebivalstvo akulturiralo.

Hans-Peter Kuhnen opisuje naselbino na gori Säben (južna Tirolska), kjer je bila poznoantična škofija *Sabiona* in pomemben gospodarski center na prehodu med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom. Uvoženi in dragoceni predmeti, odkriti v naselbini in na grobišču, nakazujejo, da je bila naselbina premožna. Izvor tega lahko povežemo z nadzorom nad potmi do bližnjih rudnikov in z gospodarskimi dejavnostmi, o katerih pričajo različne delavnice, tudi metalurške.

Enrico Cavada in Marcus Zagermann predstavita projekt, katerega cilj je bil raziskati najdišče Monte San Martino (Lomaso, Trentino). Odkrita je bila z obzidjem in stolpi obdana naselbina, datirana v čas od 5. do 8./9. st., zunaj in znotraj nje pa več objektov, med katerimi je tudi cerkev s sedmimi pokopi. Namenjena je bila nadzoru in shranjevanju hrane, o čemer v članku poročajo Klaus Oegg, Marlies Außerlechner, Jan Matzak, Claudia Ottino in Marcus Zagermann, hkrati pa tudi shranjevanju surovin za preuporabo, o čemer govori članek Martina Straßburgerja.

Sauro Gelichi, Silvia Cadamuro in Alessandra Cianciosi predstavijo rezultate raziskav najdišča Cuol di Ciastiel (Furlanija - Julijska krajina). Gre za kratkotrajno poseljeno vojaško utrdbo, uničeno v požaru, zato se je ohranilo veliko drobnih najdb. Avtorji nastanek utrdbe povezujejo s centralno oblastjo, na kar po njihovem mnenju nakazujejo tehnika gradnje obzidja, uvožena keramika, dotok novcev in dragoceni predmeti.

Marco Biraghi, Gian Pietro Brogiolo, Lanfredo Castelletti, Isabella Nobile De Agostini in Clelia Orsenigo opišejo utrdbo Baradello na jezeru Como (Lombardija). Iz poznoantične faze so se ohranili cisterna, cerkev sv. Nikolaja in del obzidja. V letu 2008 so začeli nov interdisciplinarni projekt, v okviru katerega so odkrili še en del obzidja, ki ga avtorji na podlagi stratigrafije in drobnih najdb datirajo v pozno antiko.

V bližini Baradella je tudi višinska utrdba Laino, ki je predstavljena v članku Isabelle Nobile De Agostini. Na obstoj utrdbe so kazale že starejše najdbe, med njimi nagrobni napis diakona Marcellina iz leta 556, na katerem je pisalo, da "je zgradil to utrdbo". Nove arheološke raziskave so razkrile več objektov in drobnih najdb, med katerimi izstopajo puščice in verižnina. Avtorica utrdbo umesti v čas gotosko-bizantinskih vojn in ji pripiše vlogo obrambe in nadzora nad potmi.

Paola Marina De Marchi in Sara Matilde Masseroli se osredotočita na najdišče Castelseprio, prav tako blizu jezera Como, katerega prva faza je datirana v 4./5. st. Znotraj obzidja so cisterna, vodnjaki, skladišča in več bivalnih objektov s prostori različnih namembnosti. Naselbina ima nekatere urbane značilnosti, ki kažejo na visoko stopnjo organizacije. Drobne najdbe in kamnite grobne plošče kažejo na višji sloj prebivalstva. Domneva se obstoj kovnice.

Zvezdana Modrijan v svojem prispevku predstavi grobo in uvoženo keramično gradivo s slovenskih poznoantičnih višinskih najdišč. Opaža izrazite razlike med zahodnim in vzhodnim delom Slovenije. Prvega so najprej oskrbovali iz severne Afrike, nato pa še do začetka 7. stoletja iz vzhodnega Sredozemlja, medtem ko je teh importov v vzhodnem delu precej manj in se v keramičnem gradivu kažejo močnejši trgovski stiki s Panonijo.

Članek Barbare Maurina opiše nova odkritja na otoku Sant'Andrea na jezeru Loppio (Trentino). Utrjena naselbina je bila zgrajena v drugi polovici 5. st. in po dveh poselitvenih fazah je doživela zaton proti koncu 7. ali v začetku 8. stoletja. Ob cerkvi so pod objektom iz 14.-16. st. našli ostanke domnevno poznoantične stavbe. V plasti uničenja, ki jo je prekrivala, so odkrili več odlomkov lamelnega oklepa. Ta najdba dodatno potrjuje vojaški pomen naselbine.

Martin Straßburger osvetli nova spoznanja o metalurških dejavnostih na najdišču Monte San Martino (Lomaso, Trentino), predstavljenem že v enem od prejšnjih prispevkov. Z raziskavami (REM, EDX) so želeli spoznati čim več o izvornem materialu, predelavi in končnih produktih metalurških dejavnosti, sledove katerih so v veliki količini zasledili na najdišču (dokazana je obsežna obdelava železa, v manjšem obsegu tudi bakra).

Arheozoološke raziskave z istega najdišča predstavita Enrico Cavada in Frank Salvadori. Prst na najdišču je bila zelo primerna za ohranitev živalskih ostankov, ki so v veliki večini pripadali sesalcem (93 %), sledijo ptice (6,6 %) in ribe (0,11 %). Kljub majhnemu deležu rib avtorji sklepajo, da so bile del prehrane poznoantičnih prebivalcev San Martina in da so jih ti lovili v neposredni okolici.

Klaus Oegg, Marlies Außerlechner, Jan Matzak, Claudia Ottino in Marcus Zagermann predstavijo še rezultate analiz rastlinskih ostankov prav tako z najdišča San Martino (Lomaso). Odkrita je bila velika količina kultiviranih rastlin

(ječmen, proso, bob, leča, grah), ki so jih gojili v okolici najdišča. Zastopane vrste so bile z vidika kulinarike manj priljubljene, a uspevajo tudi v neoptimalnih razmerah, zato so jih v severni Italiji in severno od Alp gojili predvsem v obdobju pomanjkanja.

Marcus Zagermann, Petra Urban in Ursula Wittwer-Backofen opišejo najdišče San Silvestro (Lomaso), ki leži v bližini San Martina. Na lokaciji je bila odkrita vila, kjer so v 7. stoletju pokopali pet oseb, radiokarbonske datacije so pokazale delno sočasnost najdišč. Odnos med naselbinama še ni znan, vendar se v načinu pokopa s kamnito grobno konstrukcijo in pridatkom glavnika kažejo kulturne podobnosti.

V prispevku Elise Possenti in Daniela Boaretta so predstavljene najdbe z najdišča Tisens/Tesimo-S. Ippolito (južna Tirolska). Članek se osredotoči na skupek železnih predmetov iz 7. stoletja, opredeljenih kot odpad, nastal pri obdelavi kovin, ali pa zbirališče materiala za reciklažo. V skupku so tudi starejše najdbe (pasne spon, puščične osti in fibule), ki nakazujejo na vojaško vlogo najdišča v daljšem obdobju pozne antike, a sistematičnih raziskav še ni bilo. Podobne skupke so odkrili že v drugih poznoantičnih in zgodnesrednjeveških naselbinah severne Italije.

Bendeguz Tobias piše o pasnih garniturah tipa Bieringen. V nasprotju z večino drugih večdelnih pasnih spon je ta tip namesto iz železa izdelan iz brona. Gre za predmete, ki se pojavljajo od Karpatske kotline do zahodne Švice med srednjo Nemčijo in severno Italijo. Tip Bieringen je bil do zdaj datiran predvsem v drugo polovico 7. st., nove radiokarbonske datacije pa so pokazale, da so prvi primerki nastali že v prvi polovici 7. st., in sicer se severno od Alp pojavijo prej kot južno od Alp. Po mnenju avtorja so pomemben pokazatelj prekalpskih povezav – ena glavnih se glede na te pasne spon kaže med Trentinom in Tirolsko.

V zborniku *Alpine Festungen 400–1000* je obsežen nabor prispevkov, ki dobro opišejo spremembe v poselitvenem vzorcu pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Te se, kot poročajo zbrani članki, kažejo predvsem v nastanku že naravno, a običajno še dodatno zavarovanih lokacijah na otokih, polotokih, sotočjih in višinskih legah. Gre za prostorsko široko razširjen fenomen, tipičen za alpski prostor z okolico, v katerega spada tudi današnje slovensko ozemlje. Višinske naselbine so za zdaj edina oblika poznoantične poselitve na naših tleh, čeprav se morda kažejo tudi že prva znamenja nižinske poselitve, o čemer poroča članek Daše Pavlovič. Poleg njenega prispevka sta za slovensko arheologijo posebej relevantna še članek Tine Milavec, ki povzame izsledke raziskav slovenskih poznoantičnih naselbin v zadnjih 15 letih in vprašanja, ki se odpirajo, ter prispevek Zvezdane Modričan, katerega namen je pregledno predstaviti najpogostejšo vrsto najdb na višinskih naselbinah jugovzhodnoalpskega prostora – keramiko. Zbornik je kljub obširnosti obravnavane teme zastavljen zelo strukturirano, a vsebinsko vseeno precej izstopa članek o pasnih sponah tipa Bieringen. Gre sicer za dober prispevek k tipokronološkim in tehnološkim študijam pasnih spon, ki jih avtor tudi dobro umesti v časovni in prostorski okvir, vendar pa vsaj iz besedila relevantnost članka za alpske utrdbे ni povsem jasna. Bralec pogreša tudi nekoliko bolj vsebinsko naravnano uvodno poglavje, še izraziteje pa sklep, ki bi vse skupaj povezal v celoto. Kljub temu kaže poudariti, da je zbornik nepogrešljiv vir o najnovejših dognanjih in raziskavah v širšem alpskem prostoru. Med njimi še posebej izstopa preučevanje višinske naselbine San Martino (Lomaso) kot dober primer interdisciplinarne obravnave utrjene višinske naselbine.

Kaja PAVLETIČ